

75 let od evakuace lichtenštejských sbírek do Vaduzu

Liechtensteinové patřili od 17. století mezi největší mecenáše umění ve střední Evropě. Paláce ve Vídni a zámky v Rakousku a na Moravě proto schraňovaly tisíce kusů obrazů, soch, zbraní, cenných knih a nábytku. Již od roku 1938 knížecí rod usiloval o přesun nejceněnějších děl do bezpečí neutrálního Lichtenštejnska – podařilo se to, za cenu velkého úsilí, až na přelomu let 1944 a 1945, tedy před třičtvrtě stoletím. Průběh evakuace byl často velmi dramatický.

Ing. Pavel Juřík

Evakuace lichtenštejských sbírek z Vídne a Moravy do Vaduzu

Poklidný chod liechtensteinského muzea ve Vídni narušil až tzv. anšlus Rakouska Třetí říší v březnu 1938 a období mnichovské dohody na podzim téhož roku. V září 1938 měla správa knížecích sbírek ve Vídni obavy z vypuknutí vojenského střetu a z případného ostřelování města dalekonosnými děly umístěnými nedaleko Bratislavy. Proto dala nejceněnější obrazy z muzea v tzv. zahradním paláci přenést do sklepa, kde byly zabaleny a obloženy balíky dokumentů. Jakmile mnichovská krize skončila, byly exponáty umístěny zpět na svá místa a muzeum bylo znovu otevřeno pro veřejnost.

Knížeti Františku Josefovi II. (1906-1989) bylo ale zřejmé, že po napadení Polska 1. 9. 1939 Německem se bude mezinárodní situace dále zhoršovat a chtěl proto své sbírky převést do Vaduzu. Nacistické úřady ale již tehdy sledovaly knížecí rodinu s podezřením a její požadavek na evakuaci sbírek do Lichtenštejnska byl považován za nedůvěru ve vítězství „Říše“. Nadějně jednání o vývozu knížecích sbírek do bezpečí Lichtenštejnska bylo zmařeno soupeřením bezpečnostní služby SD s nacistickou politickou stranou NSDAP. SD vývoz povolený správcem Rakouska (tzv. *Ostmark*) Baldurem von Shirachem zmařila.

V roce 1940 byl ředitelem knížecích sbírek jmenován Dr. Gustav Wilhelm (1908–1995). S pokračováním války se v roce 1940 rozhodl, že hlavní depozitář lichtenštejských sbírek bude vybudován na zámku Valtice, které byly vzdáleny všem případným cílům leteckých náletů. Tento záměr, ale nemohl být nakonec splněn, protože přízemí zámku z moci úřední zabrala armáda.

Proto alespoň sbírky ze zámků Valtice a Lednice byly umístěny ve velkém zpevněném sklepe valtického kostela. K podobnému účelu sloužil i sklep zámku v nedalekých Lednicích. Válka pokračovala dále, a proto i nacistické úřady v Rakousku začaly mít obavu o sbírky Umělecko-průmyslového muzea a dalších muzeí ve Vídni (nálety). Proto byl pro ně vytvořen bezpečný a klimatizovaný depozitář v bývalém kartuziánském klášteře v Gamingu v Dolním Rakousku.

Dne 13. ledna 1941 prošel ředitel liechtenstejských uměleckých sbírek Dr. Wilhelm naposledy expozici v paláci na Fürstengasse ve Vídni a již v únoru bylo do Gamingu převezeno 396 nejvýznamnějších obrazů. Rozměrné obrazy Petra Paula Rubense z cyklu *Decius Mus* a *Nanebevzetí Panny Marie* byly převezeny na zámek Valtice, který jediný měl dostatečně velké dveře místností. Evakuace pokračovala i v dalších měsících. V obou jihomoravských zámcích byla uložena i velká část rodového archivu.

Série obrazů Petra Paula Rubense *Decius Mus* patří mezi nejceněnější díla liechtensteinských sbírek

V červnu 1941 Německo napadlo Sovětský svaz, svého dosavadního spojence a podílníka na „kořisti“ (východní Polsko a Pobaltí). V září 1941 rozhodl wehrmacht, že ze zámku Liechtenstein jižně od Vídně zřídí nemocnici. Proto zde nemohl být zřízen další depozitář a zdejší cenná sbírka nábytku (biedermeier), obrazů a archiválií byla umístěna do přízemí. O rok později, 17. října 1942 se válka přiblížila k dosud bezpečnému Rakousku – Američané podnikli první letecký nálet na Německo a později i na Vídeň. V listopadu proto byly z Vídně do Valtic odvezeny další gobelíny, obrazy a archiválie.

Liechtensteinské vídeňské sbírky tak byly uloženy na pěti místech: na zámku Liechtenstein u Vídně, v Gamingu, zahradním paláci ve Vídni, ve Valticích a v Lednici. Světoznámé barokní španělské stáje (architekt Fisher von Erlach) v Lednici „hostily“ i část sbírek Vojenského muzea z Vídně a Dvorního archivu. Dne 30. 11. 1942 vydaly nacistické úřady písemný zákaz jakéhokoli vývozu liechtensteinských sbírek mimo území Říše.

[Dr. Wilhelm bojuje o záchranu uměleckých děl](#)

V roce 1943 se situace na všech frontách změnila k horšímu pro „tisíciletou říši“ a kníže František Josef II. z Liechtensteinu se znovu snažil právní i diplomatickou cestou dosáhnout souhlasu říšských úřadů, přes opakovaný zákaz transportu jeho uměleckých sbírek do bezpečí neutrálního Lichtenštejnska. Ani tentokrát nezískal souhlas, ačkoliv byl připraven garantovat navrácení sbírek na jejich původní místo, jakmile to vojenská situace umožní.

Protože hrozilo, že se sbírky mohou stát obětí náletů nebo bojů, rozhodl se ředitel Gustav Wilhelm, že je začne tajně pašovat do Vaduzu. Od podzimu 1943 k tomu používal rozměrný osobní vůl Lincoln,

který patřil knížeti a byl chráněn diplomatickou imunitou. Pomáhalo mu v tom několik zaměstnanců. Záminkou k převozu části sbírek z depozitáře v Gmingu byla decentralizace sbírek, aby nebylo soustředěno příliš mnoho uměleckých děl na jednom místě. Obrazy a některé tapiserie měly být převezeny do zámku Seebenstein, ale skončily tajně v Lichtenštejnsku. V roce 1943 došlo i k demontování některých umělecky cenných stavebních částí obou vídeňských paláců.

Na jaře roku 1944 se vojenská situace ještě více zhoršila a bylo zřejmé, že Německo směřuje k drtivé porážce. Rusové již vstoupili na území Polska, Rumunska a Bulharska a nacistické úřady rozhodly o evakuaci uměleckých pokladů dále na západ a vybraly k tomu klimaticky naprosto nevhodné solné doly v Altausee u Salcburku. Dr. Wilhelm odmítl dát souhlas s uložením knížecích sbírek v tomto dole (byl úřady ignorován), který byl největším depozitem uměleckých děl na světě. Odmítal to i proto že, zde byla uložena i umělecká díla naloupená nacisty v celé Evropě. Nechtěl, aby liechtensteinské sbírky skončily v tomto „zločinném doupěti“. V červenci 1944 začala evakuace depozitáře a sbírek ze zámku Valtice a Lednice. Většina liechtensteinského archivu byla uložena na zámku Liechtenstein u Vídně, kde se v roce 1945 stal kořistí Sovětské armády (archiv byl Liechtensteinům vrácen až v roce 2004).

Zámek Moosham u Salcburku byl jedním z depozitářů knížecích sbírek. Jejich sbírky měly skončit v solných dolech u Altausee, odkud se je podařilo zachránit.

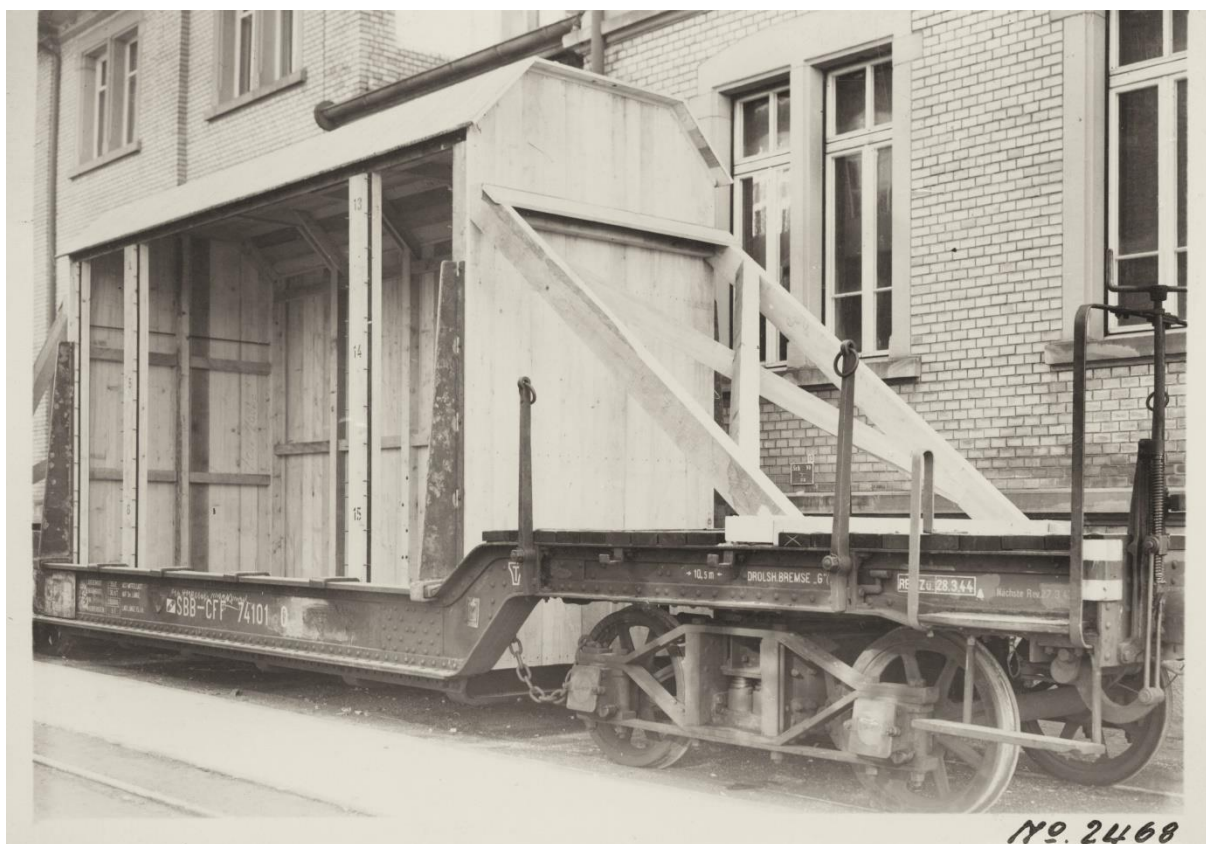
Dne 31.července došlo v Berlíně ke schůzce knížete Karla Liechtensteina s ministrem vnitra s cílem dosáhnout souhlasu s evakuací sbírek do Lichtenštejnska – opět bez úspěchu. Když nebylo možné odvézt sbírky sem, snažila se knížecí správa uměleckých sbírek převést je alespoň do zámku Moosham u Salcburku. – Sem mimo jiné směřovaly sbírky ze zámku Šternberk na Moravě.

Z obavy před leteckými nálety se v této době k dopravě používaly zásadně jen osobní vlaky, ke kterým byly připojeny nákladní vagóny. Na podzim roku 1944 byla vojenská situace Říše kritická. Kníže se znovu snažil zabránit zničení liechtensteinských sbírek, a když nebylo možné odvézt do bezpečí vše, navrhl rozdělit umělecká díla na dvě kategorie: první by zůstala na území Říše a druhá – méně významná – by mohla být odvezena do Lichtenštejnska. Souhlas říšských úřadů se podařilo konečně získat 7. listopadu 1944 a společně s úřady ve Vídni byly odsouhlaseny i oba seznamy. Úředníci ve Vídni se ale stále stavěli k vývozu uměleckých děl nepřátelsky a tak, jako na začátku války i nyní hledaly cesty, jak vývozu zabránit.

Po obdržení souhlasu říšského ministerstva hospodářství byla bez prodlení zahájena velká evakuace liechtensteinských sbírek „2. kategorie“. Lichtenštejnsko poslalo švýcarské železniční vagóny do Valtic a Lednice a Gustav Wilhelm vyměňoval názvy děl z 1. a 2. seznamu, protože řada obrazů, tapisérií apod. z 2. seznamu již byla propašována do Vaduzu (např. *Decius Mus*). Nyní některým dílům ze seznamu 1.

kategorie přidělil názvy a evidenční čísla ze seznamu 2. kategorie a zajistil tak jejich dopravu do bezpečí.

Říšské železnice slíbily poskytnout železniční vagóny, ale s plněním slibu byl problém. Armáda zabavovala vagóny, podle svého uvážení. Dne 16. prosince 1944 byly dodány 2 železniční vagóny do Valtic a do Vídně a jeden vagón do Lednice. Ve Valticích do nich byly naloženy mimo jiné nádherný zlatý kočár knížete Václava z Liechtensteina a další dva kočáry. Následovaly pak další vagóny, které z Vídně, Valtic a Lednice odvážely nábytek, knihy, obrazy a další umělecká díla (knihovnu ze zámku Lednice se již nepodařilo odvézt). Pro odvoz sbírek z Velkých Losin, Úsova a Šternberku již nebyly k dispozici vagóny ani nákladní auta a zůstaly tedy většinou na svém místě. Ještě v březnu 1945 byl do Šternberka vyslán vagón, který tam ale nikdy nedorazil.

Jeden z vagónů švýcarských železnic použitých k evakuaci uměleckých děl do Vaduzu

V lednu 1945 se správa liechtensteinských sbírek usilovně snažila zabránit umístění svých exponátů deponovaných v Gatingu v solných dolech u Lauffenu, ale bez úspěchu. Současně se začaly zhoršovat vztahy s úřady, které G. Wilhelma podezřívaly, že překročil dohodu a odvezl do ciziny i díla, která měla zůstat v Říši. Záchraně lichtenštejnských sbírek ale pomáhala skutečnost, že němečtí celníci se nevyznali v umění a bylo možné cenné obrazy před nimi deklarovat, jako méně významné ze „druhého“ seznamu. Navíc celníci neškrtili obrazy ze seznamu, takže ho bylo možné používat opakovaně.

Zato se alespoň podařilo naložit do vlaku sbírky uložené v zámku Moosham, za pomoci Říšské pracovní služby. Vagóny plné uměleckých pokladů stojící na nádraží v Mauterndorfu ale vzbudily nežádoucí pozornost obyvatel. Protože místní zámek patřil říšskému maršálovi Hermanu Göringovi vzniklo

podezření, že si chce odvézt do Švýcarska naloupené poklady. Následně (5. 2. 1945) vydal gauleiter a říšský komisař obrany v Salcburku zákaz odjezdu vlaku do zahraničí. Vagóny s knížecím majetkem měly být navíc okamžitě zabaveny, protože jich měla Říše nedostatek. Dramatickou situaci se podařilo G. Wilhelmovi vyřešit na osobním jednání s gauleiterem, kde mu vysvětlil, o co se jedná a předložil mu příslušná povolení německé vlády.

Do Vaduzu přijížděl vagón za vagónem z Vídně a dalších míst. Nepodařilo se už ale zajistit odvoz archivu ze zámku Liechtenstein u Vídně. Později Gustav Wilhelm řekl, že kdyby věděl, jak Rusové naloží s uměleckými sbírkami na zámku Liechtenstein, mnohem více by usiloval o jejich odvoz na západ. - Je však třeba si uvědomit, že v této době byl v okupované Evropě i ve Třetí říši absolutní nedostatek pohonných hmot i nákladních aut nebo železničních vagónů, takže ani přeprava sbírek nebyla snadná. Chyběl také obalový materiál, dřevo apod., proto často nemohly být umělecké předměty řádně zabaleny.

27. února 1945 došlo k tomu, čemu se dr. Wilhelm snažil zabránit téměř dva roky, zbytek depozitáře v Garmingu byl odvezen do solných dolů, které měly být při přiblížení nepřítele vyhozeny do povětří. Naštěstí se 21. března podařilo získat souhlas říšského guvernéra Vídně k převozu liechtensteinských sbírek ze solných dolů a Garmingu na zámek na ostrově Reichenau. – V té době už byli Rusové ve Vídeňském Novém Městě.

Ze zámku Valtice byl evakuován rokokový kočár císařského vyslance polního maršála Josefa Václava z Liechtensteinu, který je dnes vystaven v Zahradním paláci Liechtensteinů ve Vídni

K záchraně zbytku umělecké sbírky byl do dolů u Lauffenu vyslán autobus a nákladní vůz z Vaduzu přes Mnichov a Salcburk. Mnohokrát za den je zastavovala vojenská policie a zjišťovala, kdo cestuje v zánovních vozidlech na silnicích plných vojska a uprchlíků z východu. Do cíle cesty dorazil 19. března a horníci začali vyvážet malým důlním vláčkem jedno umělecké dílo za druhým z hloubi dolu na povrch země. Protože v klášteře v Gatingu ještě zůstalo asi 20 rozměrných obrazů, evakuační skupina se rozdělila. Dr. Wilhelm se vydal do Gatingu s autobusem.

Na zpáteční cestě jejich novotou zářící autobus vzbudil velkou pozornost jedné hlídky vojenské policie a nehledě na označení lichtenštejnskými výsostnými znaky a dokumenty cestujících ho zabavila. Dr. Wilhelm musel s autobusem i s obrazy zajet do vojenského tábora a čekat na další události. Naštěstí vojáci v táboře byli naprosto opilí, a tak po krátkém čase skupina nastartovala autobus a z tábora nepozorovaně odjela. – Měli ohromné štěstí, nikdo je nepronásledoval. 30. března dorazili ke zbytku skupiny do Lauffenu a vydali se na cestu do Vaduzu. Z obavy z náletů stíhačů umístili na střechy autobusu a nákladního vozu velké lichtenštejnské vlajky.

Na Velikonoce 31. března 1945 dorazil malý konvoj na celnici ve Feldkirchen. Dramatickým „zážitkům“ ale nebyl konec. Dr. Wilhelm ještě musel zajistit odvezení sbírek umístěných v Reichenau a na dalších místech, což se také podařilo.

Oba lichtenštejnské paláce ve Vídni byly za 2. světové války poškozeny. Největší škody utrpěl Majorátní palác na Bankgasse, na jehož střechu spadl sestřelený americký bombardér.

Poslední zásilka se ale neobešla bez komplikací. Vagóny s uměleckými díly musely celně odbavit německé úřady, což mohlo způsobit zpoždění. Dr. Wilhelm je přesvědčil nebezpečím náletu, aby

vagóny uvolnili bez prodlení a podepsal jménem lichtenštejnské vlády prohlášení, že německé celní úřady mají právo zkontrolovat obsah vagónů dodatečně i na lichtenštejnském území. Vagóny pak byly převezeny do Vaduzu a jejich obsah byl uložen v knížecím zámku. Dveře do místnosti byly německými celníky zapečetěny.

Dr. Gustav Wilhelm, ředitel uměleckých sbírek Liechtensteinů

Lichtenštejnské úřady poté požádaly německé celníky o odložení inspekce až do návratu Dr. Wilhelma z Rakouska (byl v té době stále ve Vaduzu), protože údajně on jediný znal přesně všechna umělecká díla. Gustav Wilhelm se mezitím dostal tajně do zapečené místnosti a změnil identifikační čísla a názvy uměleckých děl, aby odpovídaly upravenému seznamu děl 2. kategorie. Inspekce pak proběhla bez problémů.

Dr. Wilhelm ještě dokončil evakuaci zbylých uměleckých děl z ostrova Reichenau. Dne 19. dubna 1945 byla celá vídeňská sbírka a většina dalších liechtensteinských uměleckých sbírek v bezpečí neutrálního knížectví. V této době byl již Liechtensteinský Městský palác těžce poškozen náletem a pádem amerického letadla (vybuchlo naštěstí mimo palác).

Literatura:

Pavel Juřík, Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů, Libri 2009

Gustav Wilhelm, The Journey of the Liechtenstein Gallery from Vienna to Vaduz, Prestel 2005

Fotografie:

Liechtenstein. The Princely Collections, Wikipedia